

GILGAMIŞ DESTANI İLE MAADAY-KARA DESTANI ARASINDAKİ PARALELLİKLER

Enis YALÇIN¹

ÖZET

Atatürk, Türklerin dünya tarihindeki yerinin tespit edilebilmesi için, Türk tarihinin belgelere dayandırılarak, gerçeğin dışına çıkılmadan araştırılmasını istemiştir. Yapılan çalışmalar sonrasında Türklerin dünya üzerinde tarihin en eski dönemlerinden beri farklı toplumlar, medeniyetler hatta devletler kurdukları ve kendi dönemlerindeki diğer toplum, medeniyet ve devletleri etkiledikleri belgelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu çalışmalar neticesinde ortaya çıkan "Türk Tarih Tezi"nde, Sümerlerin Altaylardan ayrılarak Mezopotamya'ya yerleştikleri ve Türk oldukları görüşü ortaya atılmıştır. Buna karşılık son yıllarda araştırmacıların üzerinde durduğu -Türklerin ilk ata yurdunun Altaylar değil Ön Asya olduğunu öne süren- "Urnu Teorisi"nde, Urnu Gölü etrafında yaşayan Proto Türklerin MÖ 4000-2000'lerde Sümerlerle komşu oldukları ve bu komşuluk neticesinde birbirleriyle etkileşimde buldukları görüşü de ortaya atılmıştır. Ortaya atılan bu tezler ve Sümerlerin dillerinin Ural-Altay dillerine benzemesi, arkeolojik bulgular, yer adları ile kültürel benzerlikler araştırmacıları Sümer-Türk ilişkisini değerlendirmeye itmiştir. Pek çok araştırmacı, arkeolojik kazılar neticesinde bulunan Sümer tabletlerinden hareketle dillerini, yer adlarını, kral adlarını ve kültür izlerini Türklerinki ile kıyaslamışlardır. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda elde edilen değerlendirmeler Sümerlerin Türklerle akraba olabileceği ya da komşuluk ilişkisi içerisinde birbirlerini etkilemiş olabilecekleri gibi görüşleri destekler nitelikte olmuştur.

Biz de bu çalışma ile Sümer destanı Gilgamiş ve Altay-Türk destanı Maaday-Kara'yı karşılaştırarak aralarında yukarıda işaret edildiği şekilde bir ilişkinin olup olmadığını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Gilgamiş, Maaday-Kara, Sümerler, Altaylar, tarihî genetik bağ, Enkidu.

¹ Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, enesylcn18@gmail.com

THE PARALLELISM BETWEEN THE EPICS OF GILGAMESH AND MAADAY-KARA

ABSTRACT

In order to determine the place of the Turks in world history, Atatürk wanted Turkish history to be based on the documents and investigated without going out of reality. With the researches conducted, it has been tried to put forward with the documents that the Turks have established different societies, civilizations and even states in the world since the earliest periods in history and affected other societies, civilizations and states in their period. In fact, it was suggested in "Turkish History Thesis" which emerged as a result of these studies that the Sumerians were separated from the Altars and settled in Mesopotamia and they were Turks. On the other hand, in Urmu Theory, which suggests that the first homeland of the Turks, which the researchers have emphasized in recent years, is not the Altai but the Front Asia, it is also claimed that the Proto Turks living around Lake Urmu were the neighbours with the Sumerians in the 4000-2000 BC and interacted with each other as a result of this neighbourhood. In addition to these theses, the similarity of Sumerian languages to Ural-Altai languages, archaeological findings, place names and cultural similarities have led researchers to evaluate the Sumerian-Turkish relationship. Many researchers have compared their languages, place names, king names and cultural traces with those of the Turks as a result of the Sumerian tablets found in archaeological excavations. The evaluations obtained as a result of these comparisons have supported the views as Sumerians may be related to Turks or may have influenced each other in a neighbourhood relationship.

In this study, we tried to compare the Sumerian epic Gilgamesh and Altay-Turkic epic Maaday-Kara and to determine whether there is a relation between them as mentioned above.

Keywords: Gilgamesh, Maaday-Kara, Sumerians, Altai, historical genetic bond, Enkidu.

Journal of Turkish Language and Literature

Volume:5, Issue:3, Summer 2019, (522-537)

Doi Number: 10.20322/littera.529976

GİRİŞ

Atatürk'ün direktifleriyle başlayan Türk tarihi araştırmaları, tercüme edilen kitaplar ve raporların incelemesinin ardından ilk meyvesini 1930 yılında -Türk Tarih Tezi'nin bildirgesi sayılan- *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserde vermiştir. Atatürk, "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır*" (Çambel 1939: 272) sözleri ile Türk tarihinin belgelere dayandırılarak ve gerçeğin dışına çıkılmadan yazılması gerektiğini vurgulamıştır. 1930 yılında Türk Ocakları çatısı altında, *Türk Tarihi Tedkik Heyeti*'nin toplanması ile de yapılan çalışmaların belgelere dayanarak bilimsel bir şekilde incelenmesinin yolu açılmıştır (<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/> ET: 24.10.2018). Türk milletinin, dünya tarihindeki yerini ve rolünü belirlemek için 1932 yılındaki Türk Tarih Kongresinde tartışılan "Türk Tarih Tezi" ile birlikte, Türk tarihinin Etiler ve Sümerlere kadar gittiği ve temasta buldukları toplum ve medeniyetlerin üzerine tesir ettikleri tespit edilmiştir². Bu tespitler Sümer-Türk bağlantısı hakkındaki çalışmalara da kaynak oluşturmuştur.

Bu bağlamda Türk Tarih Tezi'ndeki görüşleri kaynak alan araştırmacılar jeolojik bulgular, yer adları, kral adları, dillerinin Ural-Altay dillerine benzemesi, efsaneler ve destanlardan hareketle Sümerlerin Orta Asya'dan geldikleri ve Türklerle akraba oldukları görüşünü delillendirmeye çalışmışlardır. Osman Nedim Tuna, *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi* adlı eserinde Türkçe ile Sümercedeki 168 kelimenin ortaklığını tespit etmiştir (1990: 50-51). Ünal Mutlu ise *Dünya Uygarlıklarında Türk Dili ve Kenger Uygarlığı (2007)* adlı eserinde Sümerce-Türkçe kelimeleri karşılaştırarak pek çok kelimenin fonetik ve anlam bakımından Türkçeye uyduğunu bildirmiştir (Çığ 2017a: 59'dan). Bunların yanında Olcas Süleyman (1992), Begmyrad Gery (2004), Atakişi Celiloğlu Kasım (2001), Ekrem Memiş (2002) ve daha pek çok araştırmacı yaptıkları incelemeler neticesinde Sümer dilinin Türk diline benzediğini kanıtlamaya çalışmıştır. Bahattin Dartman ise Sümerlere ait *Kalde Zodyaki*'nin -gökyüzünün belli bir bölgeden görünüşüne göre resmedilmiş belge-, Asya topraklarının bulunduğu 40-46 Kuzey enlemleri arasına denk geldiğini tespit ederek onların Orta Asya'dan geldikleri görüşünü doğrulamıştır (2009: 4-5). Gönül Tekin ise divan şiiri üzerine yaptığı incelemelerde Sümer ve Türk mitolojisindeki bazı ortaklıklara işaret etmiştir (2009: 183-192). Sümer-Türk ilişkisinin ispatı bağlamında kapsamlı çalışmalara imza atmış olan en önemli isim hiç kuşkusuz Muazzez İlmiye Çığ'dır. Muazzez İlmiye Çığ, *Sumerlilerde Tufan, Tufan'da Türkler* (2017c) adlı eserinde Sümer efsanelerinde geçen Tufan'ın izlerini sürerken jeolojik bulgulara da dayanarak Sümerlerin Orta Asya'dan geldikleri görüşünü kanıtlamaya çalışmıştır. Çığ, ayrıca *Sumerliler Türklerin Bir Koludur* (2016) adlı eserinde Türkler ile Sümerler arasındaki kültür ve dil ilişkilerini incelemiş, Sümer destanları ile bazı Türk destanlarındaki ortak motiflere de işaret etmiştir.

Sümerleri Türk olarak ele alan araştırmacıların yanında dil, kültür ve yer adlarındaki benzerlikleri –arkeolojik ve jeolojik bulgulardan hareketle etnolojik, filolojik, folklorik, mitolojik karşılaştırmalarla da destekleyerek-

² Geniş bilgi için bk. Afet Hf. vd., (1930), *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.

komşuluk ilişkisi ile açıklayan araştırmacılar da vardır. Firudin Ağasioğlu (Celilov), ortaya attığı Urmu Teorisi'nde Altay Teorisi'nin aksine Türklerin ilk ata yurdunun Altaylar değil Ön Asya olduğunu ileri sürmüştür (2014: 7-8). Firudin Ağasioğlu'nun belirttiğine göre Urmu Gölü etrafında yaşayan Proto Türklerin Güney-Batı sınırına Sümerler gelip yerleşmiş ve MÖ 4000-2000 yılları arasında birbirleri ile etkileşim halinde bulunmuşlardır. Dolayısıyla da Sümer ve Türk dilinde görülen ortak kelimeler ve ortak kültür unsurları bu komşuluk ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Ağasioğlu 2014: 174-186). Mir Fatih Zekiyev de Sümerce ve Türkçe arasındaki benzerlikleri -Urmu teorisindeki gibi- komşuluk ilişkisi ile açıklamıştır (2002: 424-425). Osman Karatay ise Sümerce ve Türkçe arasındaki ortaklıklara ek olarak Macarcadaki ortaklıklara da işaret etmiş ve "Eğer Sümercedeki bu kelimeler kendinin değil de komşu bir dilden veya Sümerlerin kaynaştığı bir topluluktan alıntı ise esas sahipler atalığını Türklerin ve Macarların paylaştığı bir topluluk olacaktır." demiştir (2013: 228).

Bu çalışmada Altay-Türk destanı Maaday-Kara ile Sümer destanı Gılgamış karşılaştırılarak aralarında yukarıda işaret edildiği şekilde bir ilişkinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gılgamış destanı, MÖ iki binli yıllarda Sümerler tarafından -kahramanı Gılgamış olan birden fazla öykü olarak çivi yazısı ile tabletlere işlenmiştir. Babiller ise Sümerlere ait Gılgamış öykülerini birleştirerek bir bütün haline getirmişlerdir (Çiğ 2017b: 143). 18. yüzyıldan itibaren arkeoloji biliminin gelişmesi ile birlikte yapılan çalışmalar sonucunda 19. yüzyılda Mezopotamya ve Anadolu'nun farklı şehirlerinde Gılgamış destanına ait tabletlerin bir bölümü de gün yüzüne çıkarılmıştır (Çiğ 2017c: 11). Son olarak 2011 yılında on iki tablettten oluşan destanın beşinci tabletindeki eksik bir bölüme ulaşılmıştır. Irak Süleymaniye'deki Süleymaniye müzesi yetkilileri tarafından bir kaçakçıdan ele geçirilen tableti, Londra Üniversitesi'nde profesör olan Faruk El-Rawi ve meslektaşı Andrew George tercüme etmiş³ ve Gılgamış destanının 5. tabletinin daha önce bilinmeyen bir bölümüne ait olduğunu belirlemişlerdir (Bursalı 12.10.2018). Tabletlerden tercüme edilen metinler ve metinlerin uyarlamaları başta Reginald Campbell Thompson (1928), George Andrew Reisner (2000) ve Danny P. Jackson (1992) olmak üzere birçok kişi tarafından yayımlanmış ve farklı dillere çevirileri yapılmıştır. Çalışmamızda Danny P. Jackson'un *The Epic of Gilgamesh* (1992) adlı kitabının, Ahmet Antmen tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanan *Gılgamış Destanı* adlı kitabı kaynak olarak alınmıştır.

Gılgamış'ın serüvenlerinin anlatıldığı destanı iki bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm Gılgamış'ın tasviri ile başlayıp Enkidu ile karşılaşması ve birlikte giriştikleri maceraları kapsamaktadır (Jackson 2012: 2-39). İkinci bölüm ise Enkidu'nun ölümü ve Gılgamış'ın ölümsüzlük arayışı için çıktığı yolculuğu kapsamaktadır (Jackson 2012: 41-83).

³İlgili makale için bk. Farouk N. H. Al-Rawi and Andrew R. George (2014) "Back to the Cedar Forest: The beginning and end of Tablet V of the Standard Babylonian Epic of Gilgamesh", *Journal of Cuneiform Studies*, 66. pp. 69-90.

Bir Altay-Türk destanı olan Maaday-Kara'nın teşekkül tarihiyle ilgili kesin bir bilgi bulunmamasıyla birlikte, destan kahramanlarının olaylar karşısında gösterdikleri mitik güçler, tanrı ve tanrıça ile mücadeleleri, destan içerisinde geçen şamanist unsurlar ve olayların geçtiği mekânlar dikkate alındığında destanın teşekkül tarihinin çok eskilere dayandığı birçok araştırmacı tarafından belirtilmiştir (Bekki 2007: 55-57). Altaylara ait bu tür destanların adlandırılması konusunda farklı araştırmacılar görüş bildirerek önerilerde bulunmuşlardır⁴. Emine Gürsoy Naskali bu tür destanların "eski destan" terimiyle adlandırılmasını teklif ederken (1995: 6), Mehmet Aça "arkaik destan" terimini önermiş (2000: 12), Salahaddin Bekki ise bu terimlerin uygunluğunu kabul ederek bu destanların içerisinde kahramanlık olgusunun da yoğun bir şekilde bulunduğunu vurgulamak için "arkaik kahramanlık destanı" terimini kullanmayı tercih etmiştir (2002: 572-573).

Kayçılar tarafından nesilden nesile aktarılan Maaday-Kara destanı, ilk olarak 1948 yılında S. S. Surazakov tarafından Kayçı A. G. Kalkin'den derlenmiştir. A. G. Kalkin'den yapılan ikinci derleme ise yine S. S. Surazakov tarafından 1964 yılında yapılmıştır. İkinci derleme Moskova'da orijinal metin ve Rusça çevirisi ile birlikte *Maaday-Kara, Altayskiy Gereoiçeskiy Epos* (1973) adıyla yayımlanmıştır (Bekki 2007: 24-26'dan). Türkiye'de ise Maaday-Kara destanına ait ilk kitap neşri Emine Gürsoy-Naskali tarafından *Altay Destanı Maaday Kara* (1999) adıyla yapılmıştır. Salahaddin Bekki ise 2001 yılında hazırlamış olduğu *Altay-Türk Destanı Maaday-Kara* başlıklı doktora tezini, 2007 yılında *Maaday-Kara Destanı* adıyla yayımlamıştır. Çalışmamızda Salahaddin Bekki'nin, *Maaday-Kara Destanı* adlı kitabı kaynak olarak alınmıştır.

Maaday-Kara destanı, destan kahramanı olan Kögüdey-Mergen'in babasının adı ile isimlendirilmiştir. Destanı iki bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm Maaday-Kara ve Altay topraklarının tasviri ile başlayıp Kara-Kula Kağan'ın, Altay'ı istilası ve Maaday-Kara ile birlikte halkı ve sürüsünü de alarak kendi topraklarına esir olarak götürmesini kapsamaktadır (Bekki 2007: 349-397). Destanın ikinci bölümünde ise Kögüdey-Mergen'in anne ve babasını kurtarmak için çıktığı yolculuk ve evlilik mücadelesi anlatılmaktadır (Bekki 2007: 397-565).

Gılgamış ve Maaday-Kara destanları arasındaki paralellikler incelenirken Gılgamış destanına ait tabletlerde eksik bölümlerin olduğu göz önüne alınarak yapılan değerlendirmeler Maaday-Kara destanındaki olay akışına göre sıralanmıştır.

Gılgamış ve Maaday-Kara destanlarının teşekkül tarihlerinin çok eskilere dayanması, destan kahramanlarının olağanüstü güce sahip olmaları, tanrılarla ve tanrıçalarla olan mücadeleleri dikkate alındığında her ikisini de arkaik kahramanlık destanı olarak değerlendirmek mümkündür.

Gılgamış'ın annesi Tanrıça Ninsun'dur, kendisi de üçte iki oranında tanrı, üçte bir oranında insandır. Gılgamış'ın bilinmeyi bilmesi, görülmeyeni görmesi, gücünün ve güzelliğinin dünya üzerinde bir eşi benzeri olmaması tanrısalığından kaynaklanmaktadır. Gılgamış'ın Tanrıça İştar'la olan mücadelesi ve tanrılarla bağı olan Humbaba

⁴ Geniş bilgi için bk. Salahaddin Bekki (2002), "Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt III, 572-573.

ve boğa -kutsal canavarlar- karşısında gösterdiği olağanüstü güçlerin de tanrısallığından kaynaklandığı söylenebilir. Enkidu'nun ölümünden sonra Gılgamış'ın ölümsüzlük arayışı için çıktığı yolculuk sonunda amacına ulaşamaması ve ölümün kaçınılmaz son olduğunu kabullenmesi ise onun insani yönünü yansıtır.

Maaday-Kara destanında ise Kögüdey-Mergen'in çocukluk döneminde gösterdiği olağanüstülükler, anne ve babasını kurtarmak için çıktığı zorlu yolculukta karşısına çıkan engelleri geçerken gösterdiği üstün güçler, yer altı tanrısı Erlik Bey ve kızı tanrıça Abram-Moos Kara-Tacı ile olan mücadelesi onun insanüstü bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim eline ilk defa aldığı ok ve yay ile tek atışta doksan maralı avlaması destanda şu şekilde anlatılır:

"O 'ay' diye bağırınca,

Hepsi bir sıraya dizildi.

Kaburga oku gerip,

Kamış oku fırlattı.

Ok doksan maralın yüreğinden

Delip hepsini yere düşürdü." (Bekki 2007: 403).

Ayrıca Kögüdey-Mergen'in Erlik Bey ve bahadırlarını, yeraltına fırlattığı doksan kenarlı oku ile öldürmesi, kahramanın olağanüstü gücünü gözler önüne sermektedir (Bekki 2007: 562-563).

Her iki destanda da kahramanların babalarında liderlik vasfı bulunur. Gılgamış'ın babası kendisinden bir önceki kral olan Kral Lu-galbanda'dır. Kögüdey-Mergen'in babası ise halkını refah içinde yaşatmış bir bahadır olan Maaday-Kara'dır. İki destanda da kahramanların liderlik vasfının babadan geldiği düşünülebilir.

Gılgamış destanı ve Maaday-Kara destanı arasında paralellik gösteren bir diğer nokta ise alt ucu cehenneme, üst ucu gökyüzüne uzanan yapılardır. Salahaddin Bekki, "Merkez Simgeçiliği ve At Çakı" başlıklı makalesinde üç kozmik bölgeyi kapsayan ve dünyanın merkezinde bulunduğu düşünülen bu yapıların direk, dağ, ağaç, merdiven ve sarmaşık şeklinde karşımıza çıkabileceğini belirtip yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasındaki iletişimin bu unsurlar sayesinde gerçekleştiğini bildirmektedir (2003: 181-182).

Gılgamış destanında bu yapı Mashu Dağı'nın eteklerinde üç benzer kule olarak karşımıza çıkar. Gılgamış, arkadaşı Enkidu'nun ölümünden sonra ölümsüzlüğü aramak için çıktığı yolculukta, Mashu Dağı'na tırmanırken birbirine benzer kulelerle karşılaşır. Bu kulelerin üst ucu göğe, alt ucu ise aşağılardaki cehenneme uzanır. Destanda bu kulelerden kısaca şu şekilde bahsedilir:

"Mashu Dağı'nın eteğine nihayet ulaştığında

Gılgamış tırmanmaya başladı

Çift taraflı uçurumda;

Şimdi bu birbirine benzer kuleler

Dokunuyor ıraktaki göğ

Ve oldukça aşağılarda cehenneme uzanıyor göğüsleri.” (Jackson 2012: 55-56).

Maaday-Kara destanında ise bu yapı Maaday-Kara'nın atını bağladığı at çakıdır. Bu at çakı dünyanın merkezinde durmaktadır. Destanda at çakının alt ucunun aşağı dünyada olduğu ve Erlik Bey'in ona atını bağladığı anlatılır. At çakının üst ucu ise yukarı dünyadadır ve buraya da Ülgen atını bağlar. Bu at çakının tam ortası ise Maaday-Kara'nın olduğu dünyadadır ve Maaday-Kara atını bu at çakıya bağlar (Bekki 2007: 354).

Gılgamış ve Maaday-Kara destanlarında ortak olan bir diğer unsur ise dünyaya geldikten sonra vahşi yaşamın ortasında savunmasız bırakılan ve çocukluk döneminde olağanüstü bir güce sahip olan kahramanlardır. Gılgamış destanında çamurdan yaratılan Enkidu ormanın içerisinde tek başına bırakılır. Destanda Enkidu tasvir edilirken demir gibi sert olduğu, çayırlarda vahşi hayvanlarla koşup onlarla birlikte yiyip içtiği ve çevresine korku saldığı anlatılır. Enkidu'yu ormanda görüp korkan bir çoban, onu Gılgamış'a şu şekilde anlatır:

“Uzaktan gelen biri var,

Gücü tüm dünyaya yayıldı.

O, topraklarımızda bir güç timsali. Gücü hissediyor.

Anu'nun keskin yıldızı gibi güçlü

Ve yorulmaksızın dolanıyor topraklarımızda.” (Jackson 2012: 6).

Maaday-Kara destanında ise (Kara-Kula Kağan'ın Maaday-Kara'nın Altay'ını istilası sırasında) Maaday-Kara oğlu Kögüdey-Mergen'i dokuz katlı kara dağın zirvesindeki, yüce kayanın başındaki, dört kayın ağacının altına bırakır. Bu olay destanda şu şekilde geçer:

“Anlı-şanlı Maaday-Kara

Dokuz katlı

Kara dağın zirvesine yöneldi

Yüce kayanın başında

Dört kayın ağacının altına

Oğlunun beşiğini astı.

'Bu kara dağ

Bırak baban olsun balam dedi.

Bu dört kayın ağacı

Annen olsun balam' dedi." (Bekki 2007: 374-375).

Vahşi yaşamın ortasında tek başına kalan Köğüdey-Mergen, Altay'ın ruhu yaşlı kadın tarafından bulunur. Yaşlı kadından ok ve yay yapmasını isteyen Köğüdey-Mergen, bu ok ve yayla avlanır. Ayrıca Köğüdey-Mergen henüz çocukken yedi kurt ve dokuz kuzgunu alt edip çocukluk dönemindeki olağanüstü gücünü gözler önüne serer (Bekki 2007: 397-410).

Gılgamış destanı ve Maaday-Kara destanı arasında paralellik gösteren bir diğer husus ise kahramanlara yol gösteren ve onların gelişimlerine katkı sağlayan yardımcı karakterlerdir. Gılgamış destanında bu yardımcı karakterlerin rolü Gılgamış ve Enkidu'nun ormanda yaşayan canavar Humbaba'yı alt etmek için yapacağı yolculuktan önce karşımıza çıkar. Uruk şehrinin önde gelen yaşlıları Gılgamış'ı ormanın tehlikeleri ve Humbaba'nın olağanüstü güçleri karşısında uyarırlar. Enkidu'nun vahşi yaşamı bildiği ve ormanın tehlikelerine karşı tecrübeli olduğu için onu önden göndermesini öğütlerler (Jackson 2012: 22).

Maaday-Kara destanında ise bu yardımcı karakter, Altay'ın ruhu olan Altay eezi'nin yaşlı kadın şeklinde görünmesiyle karşımıza çıkar. Köğüdey-Mergen'in çocukluk döneminde yanında bulunan yaşlı kadın, onun gelişimine katkı sağlar. Avlanabilmesi için Köğüdey-Mergen'e ok ve yay yapar. Ayrıca Köğüdey-Mergen'e yaşadıkları dünya hakkında bilgiler vererek, anne ve babasının başına gelenleri de anlatır. Kara-Kula Kağan ve karısı Abram-Moos Kara-Taacı'ya karşı dikkatli olması gerektiğini öğütler ve onu yolculuğu sırasında karşılaşılabileceği tehlikelere karşı uyarır (Bekki 2007: 397-422). Her iki destanda da görülen bu yardımcı karakterler akli temsil etmektedir ve kahramanlara yol gösterici konumundadır.

Burada Altay eezi'nin Köğüdey Mergen'e nasihat ederken sözünü ettiği Sümer-Ulom dağına da işaret etmek yerinde olacaktır. Altay eezi'nin nasihatinde Sümer-Ulom dağı şu şekilde geçer:

"Nerede maharet gerekiyorsa, orada göster oğlum,

Böyle davranırsan Sümer-Ulom dağına bile oynatırsın oğlum,

Çare ne ise onu ara balam..." (Bekki 2007: 414).

Burada sözü edilen Sümer-Ulom dağı Moğolistan'dadır (Bekki 2007: 277). Yedi büyük tanrının burada yaşadığı kabul edilir ve İlahlar dağı olarak da adlandırılır (Karakurt 2011: 260). Altay inancında dağ, ırmak ve göl adlarının sadece o bölgenin değil aynı zamanda o yerin sahibi olduğunu düşündükleri ruhun da adı olduğu (Bekki 2007: 277) düşünüldüğünde bu dağın adının Sümer medeniyetinin adı ile ilgisi pek de uzak bir ihtimal sayılmaz.

Gılgamış ve Maaday-Kara destanlarında benzerlik gösteren bir diğer husus ise kahramanların dostlarıdır. Bu dostlar kahramanların maceralarına refakat edip kahramanlar zora düştüğünde onlara yardım ederler. Ayrıca bu rolü üstlenen varlıklar her iki destanda da olağanüstü güçlere sahiptir.

Gilgamiş destanında, halkına dirlik vermeyen Gilgamiş, onları çok çalıştırarak aileleri ile birlikte olmalarına bile fırsat vermez. Uruk halkının yakarışlarını duyan Gök tanrısı, büyük ana tanrıça Aruru'yu huzuruna çağırıp Gilgamiş'a bir rakip yaratmasını ve bu rakiple Gilgamiş'ın birbirlerine karşı güçlerini sınarken halkın rahat bir nefes almasını tembihler. Bunun üzerine Aruru bir parça çamur ile Enkidu'yu yaratır (Jackson 2012: 4). Burada Altay Yaratılış destanında da insanın "kil" adı verilen yapışkan çamurdan yaratıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Altay Yaratılış destanında insanın yaratılışı şu şekilde anlatılır:

"Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,

Bakarak duruyordu, şaşırıldı birden bire,

Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,

Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu.

Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,

İnsanoğlu bu olsun, insana olsun baba,

Görünmeye başladı, insan gibi bir şekil,

Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil." (Ögel 2014: 468)

Burada görüldüğü gibi Altay Yaratılış destanında insanın yaratılışı ile Gilgamiş destanındaki Enkidu'nun yaratılışı benzerlik göstermektedir. Enkidu yaratıldıktan sonra vahşi hayvanlarla koşup gezmeye başlar. Onu kırlarda görüp heybeti karşısında korkuya kapılan bir avcı durumu Gilgamiş'a anlatır. Gilgamiş, Enkidu'ya gönderdiği kadın sayesinde onun Uruk'a gelmesini sağlar. Uruk'a geldiğinde Gilgamiş'la karşılaşır ve bir süre birbirlerinin güçlerini sınar ve daha sonra çok iyi iki arkadaş olurlar (Jackson 2012: 4-18). Gilgamiş'ın, Humbaba ve gök boğası ile olan mücadelesinde Enkidu yegâne yardımcısı olmuştur (Jackson 2012: 25-39).

Maaday-Kara destanında ise bu dostluğu Kögüdey-Mergen'in koyu kır atı üstlenir. At, eski Türk dünyasında insanın ayrılmaz dostu olarak görülmektedir. Koyu kır at Kögüdey-Mergen ile karşılaştıktan sonra ona yoldaşlık eder ve destanın sonuna kadar onu bir an olsun yalnız bırakmaz. Kögüdey-Mergen'in zorlu yolculuklarında önüne çıkan engelleri geçmesinde ona yardım eder ve düştüğü tuzaklardan onu kurtarır (Bekki 2007: 417-565). Koyu kır atın cenk zamanı tepip koştuğu yerlerde yuvarlak kara göller oluşturması ve kırk dağı bir defada atlaması (Bekki 2007: 437) gibi özellikleri Gilgamiş destanındaki Enkidu'nun olağanüstü gücünü hatırlatmaktadır.

Gilgamiş destanı ve Maaday-Kara destanı arasında paralellik gösteren bir diğer husus ise kahramanların karşılaştıkları aşamalı engellerdir. Kahramanlar çıktıkları yolculuklarda karşılaştıkları zorlu engelleri aşarak ilerlemişlerdir. Gilgamiş ölümsüzlük arayışı için Utnapishtim'in yanına yaptığı yolculukta üç engelle karşılaşır. Bu engeller sırasıyla iki akrep insan, karanlık ve ölüm denizidir. Gilgamiş bu engelleri bir bir aşarak Utnapishtim'in yanına ulaşmayı başarır (Jackson 2012: 52-67).

Maaday-Kara destanında ise Kara-Kula Kağan -esir ettiği sürüden kaçan- boz kısraklı kovalarken boz kısraklı karşısına altı engel çıkar. Bu engeller sırasıyla iki benzer balina, iki zehirli sarı yılan, yedi boz yaban domuzu, iki kara deve, iki benzer erkek kara ayı ve yedi kara kurttur (Bekki 2007: 386-395). Buna ek olarak Kögüdey-Mergen de anne ve babasını kurtarmak için Kara-Kula Kağan'ın topraklarına giderken üç engelle karşılaşır. Bu engeller sırasıyla Erlik Bey'in elçileri iki benzer bahadır, zehirli sıcak deniz ve iki benzer kara dağdır (Bekki 2007: 426-442). Kögüdey-Mergen atının yardımıyla engellerin hepsini birer birer geçmeyi başarır.

Her iki kahramanın da yolculukları sırasında karşılaştıkları ve geçmek zorunda oldukları zehirli bir deniz vardır. Bu denizin özellikleri iki destanda da benzerdir. Uçsuz bucaksız denizi geçmek imkânsızdır ve deniz temas edeni öldüren bir zehre sahiptir. Her iki kahramanımız da ilk olarak denizi geçebilmek için bir geçit arayıp karşılaştıkları insanlara denizi nasıl geçeceklerini sorarlar. Gılgamış, denizi kayıkçı Urshanabi'nin (Jackson 2012: 63-67), Kögüdey-Mergen ise atının yardımıyla geçer (Bekki 2007: 432-437).

Kahramanların rüya görmesi iki destan arasında paralellik gösteren bir diğer unsurdur. Bilinmeyeni bilinir hale getiren ve gelecek hakkında bilgi veren rüyalara farklı edebi eserlerde de rastlanır. Destanlardaki rüyaların ise karşılaşılabilecek olaylar ve çıkılacak maceraların olumlu ya da olumsuz olacağına dair bilgi verme rolü bulunmaktadır (Abdurrezzak 2014: 311). Gılgamış destanında Enkidu'nun yaratılmasından sonra Gılgamış, rüyasında yıldızların bir meteor taşı gibi üstüne düştüğünü ve bu taşı yerinden oynatmaya gücünün yetmediğini görür. Yine aynı rüyanın devamında Uruk halkının bu taşın etrafına toplanıp onu öptüğünü, taşın kendisine benzediğini ve kendisinin de onunla birlikte olduğunu görür. Gılgamış'ın annesi Tanrıça Ninsun bu rüyayı, Gılgamış'a benzeyen birisinin gelip ikisinin gerçek dost olacağı ve Gılgamış'a yardım ederek yanından hiç ayrılmayacağı şeklinde yorumlar (Jackson 2012: 11-13).

Maaday-Kara destanında ise Kögüdey-Mergen, esir olan babası ve annesinin yanına giderken Kara-Kula Kağan'ın ilk iki engelini geçtikten sonra, üçüncü engelin önüne geldiğinde uykuya dalar. Yedi gün uyuduktan sonra rüyasında babasının ak sürüsünün yayılmış otladığını, ak sürünün ortasındaki çadırda anne ve babasının sağ salim yaşadığını görür (Bekki 2007: 439). Kögüdey-Mergen'in burada görmüş olduğu rüya anne ve babasını esaretten kurtarmayı başaracağını habercisi olarak yorumlanabilir.

Her iki destanda da kahramanların boğa ile mücadelesi görülmektedir. Yaşar Çoruhlu, mitolojik bir unsur olarak boğa figürü ile ilgili şunları belirtmiştir:

"Boğa bazen Erlik Bey'in üzerine bindiği bir hayvan bazen de kahramana kuvvet veren güç simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Boğa yer unsurları içinde değerlendirilmekle beraber bazı anlamlarıyla gökle de ilişkilendirilebilir. Kuvvet ve kudret timsali olan boğanın hükümdarlık sembolü olarak kullanıldığı da olmuştur. Bu tip durumlarda boğa göğe mensup (gök boğa) olarak düşünülmüştür." (2002: 145).

Nitekim Gılgamış destanındaki boğa da “gök boğası” olarak geçmektedir. Gılgamış’ın İştâr’ı kırıcı bir şekilde reddedişi ve hakaretler etmesi üzerine gök tanrısı Anu, Gılgamış’ı cezalandırmak için gök boğasını onun üzerine gönderir. Fakat Gılgamış arkadaşı Enkidu ile birlikte boğayı öldürmeyi başarır. Anu, gökten inen boğanın öldürülmesinin onurunu lekelediğini düşünerek Enkidu’nun canını alır (Jackson 2012: 36-44).

Maaday-Kara destanında ise yeraltından gelen boğa karşımıza çıkmaktadır. Erlik Bey, kızı Abram-Moos Kara-Tacı’ya hediye olarak dokuz yaşında kara bir boğa vermiştir (Bekki 2007: 446). Kögüdey-Mergen esir olan babası ve annesinin yanına giderken uzaktan bu kara boğaya binmiş olarak Kara-Taacı’yı görür. Kara-Taacı’nın binek olarak kullandığı boğa destanda “*Doksan kulaç uzunluğundaki boynuzları mavi göğe kadar uzanıyordu, doksan arşınlık kuyruğu donmuş Altay’ı sürüyordu.*” (Bekki 2007: 444) şeklinde tasvir edilir. Kögüdey-Mergen babası ve annesine kötü davranıldığını ve kötü yemekler verildiğini görünce sinirlenerek kara boğayı tam alınının ortasından kara taşla vurarak öldürür. Boğanın etini doğrayıp yüz kulplu bronz kazanda kaynatarak yer ve bu sayede vücudu güçlenir (Bekki 2007: 456-465).

Destanlar arasında paralellik gösteren bir diğer nokta ise her iki destanda da kendini gösteren ölümsüzlük düşüncesi ve ölümü kabullenıştır. Gılgamış arkadaşı Enkidu’yu kaybettikten sonra ölüm acısını ve korkusunu derinden hisseder. Bu acı ve korku onu ölümsüzlük arayışına iter. Gılgamış ölümsüzlüğe -tanrılar tarafından kendisine ölümsüzlük bahşedilen- Utnapishtim sayesinde ulaşacağını düşünür. Gılgamış, Utnapishtim’e ve dolayısıyla da ölümsüzlüğe ulaşmak için zorlu ve uzun bir yolculuğa çıkar (Jackson 2012: 55-67). Utnapishtim’in yanına ulaştığında ölümsüzlük bitkisiyle ödüllendirilir fakat geri dönüş yolunda bitkiyi bir yılanla kaptırır. Bu olay destanda şu şekilde geçer:

“Bir gölete girdi Gılgamış,

Ama bir yılan süzülüverdi yanından

Ve Gılgamış’tan aşırđı bitkiyi,

Yılanın gençleştđğini gördü Gılgamış,

Büyüdü bitkiyle kaçıp gitti yılan.” (Jackson 2012: 82).

Yılanın ölümsüzlük bitkisini alıp kaçmasından sonra Gılgamış ölümü kabullenmiş olarak Uruk’a döner (Jackson 2012: 83).

Maaday-Kara destanında ise ölümsüzlük Kara-Kula Kağan’la birlikte görülmektedir. Destanda Kara-Kula Kağan tasvir edilirken “*Kızarıp akacak kanı da yok, kesilip ölecek canı da yok.*” (Bekki 2007: 360) denmektedir. Kara-Kula Kağan destanda kendi ruhu ile atının ruhunu iki bıldırcın yavrusu şekline dönüştürüp altın bir kutu içerisine yerleştirmiş ve bu altın kutuyu da üç kat göğün derinliklerindeki üç maralın karnına gizlemiştir. Onu öldürmek sadece bıldırcın şekline dönüştürülmüş olan ruhunu öldürmekle mümkün olacaktır (Bekki 2004: 54-59). Nitekim Kögüdey-Mergen üç maralı yeryüzüne indirmeyi başarır ve karınlarındaki kutunun içerisinde saklı olan bıldırcın yavrularını öldürür. Bu sayede Kara-Kula Kağan’ı da alt etmeyi başarmış olur (Bekki 2007: 470-490). Ölümü

kabulleniş ise Köğüdey-Mergen'in anne ve babasının ölümü ile gerçekleşir. Köğüdey-Mergen avucuna topladığı ay ve güneşin ışınlarını anne ve babasının yüreğine sarıp onların soğuyan bedenini ısıtmaya çalışır fakat bunu başaramaz. Son bir umutla üç ölüyü diriltten altın çakmağını onların göğüslerine dayayıp çakar fakat yine onları diriltmeyi başaramaz. Bunun üzerine "At altın mı ki ölmesin? Er gümüş mü ki ölmesin? Ölüp gittiler işte." (Bekki 2007: 555) diyerek ölümü kabullenir.

Kırıcı bir şekilde reddedilen tanrıçaların intikam hırsına bürünmeleri iki destan arasında paralellik gösteren bir diğer noktadır. Gılgamış destanında, Gılgamış'ın Humbaba ile mücadelesindeki başarısı, cesareti ve gücü İhtar'ın ilgisini çeker. İhtar, Gılgamış'tan kendisi ile birlikte olmasını ister fakat Gılgamış tarafından kırıcı bir şekilde reddedilir ve hakaretlere uğrar (Jackson 2012: 33-36). Bu duruma sinirlenen İhtar, babası Anu'nun yanına gider ve "Baba, babacığım, lütfen, gururumla oynadı Gılgamış. Şimdi, durdur onu! Boğa'yı çöz, ezip geçsin bir defada. Bırak boğa akıtsın kanını!" (Jackson 2012: 36-37) diyerek Gılgamış'ın cezalandırılmasını ister. Sonra da yukarıda belirtildiği gibi gök boğası Gılgamış'ın üzerine gönderilir.

Maaday-Kara destanında ise Abram-Moos Kara-Taacı, Köğüdey-Mergen'in gücü ve cesaretinden etkilenerek kendisi ile evlenmesini ister. Fakat o da İhtar gibi reddedilir. Bu reddediliş Kara-Taacı'yı intikam hırsına bürür (Bekki 2007: 492-493). Ömer Saraç, destanlarda geçen intikam motifinin çoğu zaman farklı biçimlerde karşımıza çıktığını söyleyip hile yoluyla, savaşla, şekil değiştirerek, ruhu yer altı dünyasına çekerek, işkenceyle veya büyü yoluyla intikam almanın bunlardan bazıları olduğunu belirtmektedir (2014: 142). Kara-Taacı da intikam için tam olarak bu yöntemlere başvurur. Abram-Moos Kara-Taacı, Köğüdey-Mergen'in koyu kır atına büyü yaparak onu hastalandırır ve Köğüdey-Mergen'in başka bir ata binerek yer altına getirilmesini sağlar. Fakat koyu kır at durumun farkına vardığında yer altına inerek Köğüdey-Mergen'i Kara-Taacı'nın elinden kurtarıp yeryüzüne çıkartır (Bekki 2007: 495-502). İntikamını alamayan Kara-Taacı daha sonra kahramanımızın evlilik yolundaki mücadelesinde karşısına çıkar. Altın-Küskü ile evlenecek kişinin belirlenmesi için düzenlenen yarışmalarda Köğüdey-Mergen'e tuzaklar kurarak onu öldürmek ister. Fakat Köğüdey-Mergen her seferinde bu tuzaklardan kurtulmayı başarır (Bekki 2007: 519-538). İntikamını alamayan Kara-Taacı son bir hamle yaparak Altın-Küskü'yü kaçırap bir mağaraya saklar. Mağarada kendisi Altın-Küskü'nün kılığına girip Altın-Küskü'yü de ihtiyar kadın Cebelek'in kılığına sokar. Böylece Köğüdey-Mergen Altın-Küskü'yü kurtarmak için geldiğinde ihtiyar Cebelek kılığına girmiş olan Altın-Küskü'yü bilmeden öldürecek ve Altın-Küskü kılığındaki Kara-Taacı ile evlenecektir. Fakat boz kısrak durumu önceden sezip Köğüdey-Mergen'e anlatır ve Köğüdey-Mergen'in hata yapmasını önler (Bekki 2007: 538-543).

SONUÇ

Türk Tarihinin Ana Hatları (1930) adlı eserde Sümerlerin Baykal ile Baykaç gölleri arasındaki Altaylardan gelerek Güney Mezopotamya'ya yerleşmiş bir Türk kavmi olduğu belirtilmiştir. Urmu Teorisi'nde ise Sümerlerin nereden geldiği hakkında fikir birliği olmadığı belirtilip Urmu Gölü etrafında yaşayan Proto-Türkler ve MÖ 4000'lerde bu bölgeye gelip yerleşen Sümerlerin komşu oldukları öne sürülmüştür.

Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi Osman Nedim Tuna, Muazzez İlmiye Çığ, Bahattin Dartman, Ünal Mutlu, Olcas Süleyman, Begmyrad Gerey, Firudin Ağasioğlu ve daha pek çok araştırmacının Sümer-Türk ilişkisi bağlamındaki tespit ve tahlilleri Türklerin dünya tarihindeki yerini gözler önüne sermektedir.

Nitekim Türklerin dünya üzerinde tarihten önce ve sonraki dönemlerde farklı topluluklar, medeniyetler, devletler kurduğu ve bu dönemlerdeki diğer toplum, medeniyet ve devletleri etkiledikleri göz önüne alındığında edebi eserlerin de bu etkileşimden uzak olmasını düşünmek mümkün değildir. Biz de Sümerler ve Altayların farklı coğrafyalarda ve farklı dönemlerde yaşamış olsalar bile oluşturdukları destanlarda aynı manevi ve kültürel ortamları paylaştıkları görüşünü temel alarak Gılgamış ve Maaday-Kara destanlarındaki benzerlikleri yorumladık.

Her iki destanın da "arkaik kahramanlık destanı" özelliği taşıyor olması ve destanların kurgusundaki benzerlikler göz ardı edilemez bir gerçektir. Her iki destanda da görülen alt ucu cehenneme, üst ucu gökyüzüne ulaşan yapılar yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasında bir bağlantı kurmaktadır.

Ayrıca destanda kahramanların yolculukları sırasında karşılaştıkları aşamalı engellerin sayısı ve bu engellerin birbirine benzerliği de dikkat çekicidir. Gılgamış ölümsüzlüğe ulaşabilmek için Utnapistim'in yanına giderken üç engelle karşılaşır. Kögüdey-Mergen de anne ve babasını kurtarmak için Kara-Kula Kağan'ın topraklarına giderken üç engelle karşılaşır. Bu engeller Gılgamış Destanı'nda "İki akrep insan, Ölüm Denizi ve karanlık"ken, Maaday-Kara Destanı'nda da benzer olarak "Erlik Bey'in elçileri iki benzer bahadır, Zehirli Sıcak Deniz ve iki benzer kara dağ"dır.

Her iki destanda da Tanrıçaların kahramanların gücünden etkilenerek onlarla birlikte olmak istemeleri ve kırıcı bir şekilde reddedilerek intikam hırsına bürünmeleri göz ardı edilemeyecek bir başka önemli benzerliktir.

İki destanda da görülen boğa figürü üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer husustur. Dede Korkut Kitabı'ndaki "Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu"nda, Boğaç'ın Bayındır Han'ın boğasını öldürdüğü gibi Gılgamış Destanı'nda Gılgamış Gök Tanrısı Anu'nun boğasını öldürmüştür, Maaday-Kara Destanı'nda da Kögüdey Mergen Erlik Bey'in boğasını öldürmüştür.

Gılgamış Destanı'nda Gılgamış'ın Enkidu'nun ölümünden sonra ölümsüzlüğe ulaşmak istemesi ve Maaday-Kara Destanı'nda Kara-Kula Kağan'ın üç maralın karnına kendi ruhu ve atının ruhunu saklayarak ölümsüzlüğü elde etmiş olması her iki destanda ölümsüzlük düşüncesinin önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

Tespit edilen bu ortak motiflerin çokluğu, yukarıda ismi zikredilen araştırmacıların da vurguladığı üzere Sümerler ile Türkler arasında tarihî-genetik bir bağın olabileceğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzak, Ali Osman (2014). *Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aça, Mehmet (2000). “‘Köne Epos’ (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki ‘Âşıklara Mahsus Evlilik’ Konusunun Kaynaklarından ‘Alplara Mahsus Evlilik’”, *Milli Folklor*, 12 (47): 11-21.
- Afet Hf. vd. (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Ağasioğlu, Firudin (2014). *Azerbaycan Türklerinin İslamakadar Tarihi (I. Bitik Tarihi Kaynaklar)*, Bakü: Dokuz Bitik.
- Bekki, Salahaddin (2002). “Altay-Türk Destancılık Geleneği ve Maaday-Kara Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 569-579.
- _____ (2003). “Merkez Simgeciliği ve At Çakı”, *Folklor ve Edebiyat*, 35: 181-184.
- _____ (2004). “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi”, *Milli Folklor*, 16 (62): 53-66.
- _____ (2007). *Maaday-Kara Destanı*, Elazığ: Manas Yayıncılık.
- Bursalı, Ayşe (06.10.2015). “Kaçırılan Tablette Gılgamıs Destanı'nın Bilinmeyen Dizeleri Bulundu”. Erişim: <http://arkeofili.com/kacirilan-tablette-gilgamis-destaninin-bilinmeyen-dizeleri-bulundu/> [erişim tarihi: 12.10.2018].
- Çambel, Hasan Cemil (1939). “Atatürk ve Tarih”, *Bellekten*, 3 (10): 269-272.
- Çığ, Muazzez İlmiye (2015). *Gilgameş*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- _____ (2016). *Sumerliler Türklerin Bir Koludur*, İstanbul: Kaynak Yayınları
- _____ (2017a). *Atatürk ve Sumerliler*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- _____ (2017b). *Uygarlığın Kökeni Sumerliler 1*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- _____ (2017c). *Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler*, Ankara: Kaynak Yayınları.
- Çoruhlu, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dartman, Bahattin (2009). “Yazının Keşfi Konusuna Dinî Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 1-15.
- Gerey, Begmyrat (2004). *5000 Yıllık Sümer-Türkmen Bağları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarihce/> [erişim tarihi: 24.10.2018].
- Jackson, Danny P. (1992). *The Epic Of Gilgamesh*, Wauconda: Bolchazy-Carducci.

_____ (2012). *Gılgamış Destanı*, (Çev. Ahmet Antmen), Ankara: Arkadaş Yayınları.

Karakurt, Deniz (2011). *Türk Söylence Sözlüğü*, F-Klavye.

Karatay, Osman (2013). *Türklerin Kökeni*, Ankara: Kripto Yayınları.

Kasım, Atakişi Celiloğlu (2001). *Sümerce Kesin Olarak Türk Dilidir*, İstanbul: İstek Yayınları.

Kayıpov, Sulayman (2009). *Folklor Üzerine Yazılar*, Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Memiş, Ekrem (2002). "Ortadoğu'da Türklerin Varlığı Tartışmaları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 435-450.

Mutlu, Ünal (2007). *Dünya Uygarlıklarında Türk Dili ve Kenger Uygarlığı*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Naskali, Emine Gürsoy (1995). "Destanın Tarifi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1992*, Erişim: http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1992/1992_1_Gursoy_Naskali.pdf [erişim tarihi: 28.10.2018].

_____ (1999). *Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ramazanoğlu, Muzaffer (1998). *Gılgamış Destanı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Reisner, George A. (Eds.) (2000). *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, New York: Penguin Classics.

Saraç, Ömer (2014). "Türk Destanlarında İntikam Motifi", *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 3 (5): 141-150.

Surazakov, Sazon Saymoviç (1973). *Maaday-Kara, Altayskiy Geroişeskiy Epos*, Moskova.

Süleyman, Olcas (1992). *Az İ Ya*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Tekin, Gönül (2009). "Divan Edebiyatındaki Bazı Motiflerin Mitolojik Kökenleri", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 33 (II), 181-200.

Thompson, Reginald C. (1928). *The Epic of Gilgamesh*, London: Luzac.

Tuna, Osman Nedim (1990). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Zekiyev, Mir Fatih (2002). "Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz'in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibiryadaki Eski Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 424-431.

